

עובדא זו, שאולי לכאורה אין בה כשלעצמה משום חידוש גדול, הכרתה והדגשתה חשובות ביותר הן לדרך טיפולנו בכתה"י והן מבחינת יחסנו לנוסחאות השונות של המשנה — דהיינו למסורות-הנוסח השונות, ליצירת קטמה יסודית של כ"י ולשיקולי מקורם ומשמעותם של החילופים שביניהם¹⁴¹.

איחוי פרשיות סמוכות בסוגיות הבבלי *

ש מא יהודה פרידמן

רבותינו, בעלי הגמרא, הם שיצרו סוגיות מופלאות לתפארת מתוך הברייתות והמימרות, ומתוך דברי תלמוד אחרים, שהופיעו לפעמים כמקורות קצרים ומבודדים בתלמוד העתיק שעמד לפנייהם. ויש שפרקים ארוכים יותר של הסוגיא עמדו פעם ביחס הדדי השונה מזה שמוכר לנו היום, טרם נוסדו לשונות הקישור והגישור או פסקות משא-ומתן מקשרות, ובאו רבותינו והוסיפו וכך שיוו מסגרת כוללת ומאוחדת למקורות אלה. ומכאן גדולתו וחיותו המפורסמות של התלמוד הבבלי בסוגיותיו המקורשות קישור שלם של משא-ומתן מפותח ומהודר.

נעיין להלן בדוגמאות אחדות של פסקות משא-ומתן קצרות, המתקשרות לקובץ הלכות באמצעות לשונות הקישור "ד" או "כי הא ד" נבדוק גם את השלכותיהן לגבי משמעות המושגים במקורות אלה, כשעובדת סמיכותן של פרשיות דומות הופכת להיות משוואה של זהות בין שתיהן. כאן יש לנו עניין בלשון קישור המנמקת את הבאת המקור שלאחריה, המובא כאילו ממקום אחר, בכדי להוסיף תיעוד וביסוס לסברה שבפסקת המשא-ומתן. ברם נראה להלן, שלפעמים אין המקור השני הבאה ממקום אחר, אלא כאן סודר מלכתחילה, משום שראה המסדר הקדמון דמיון כלשהו בין שני המקורות. תוספת לשונות הקישור הופכת את הדמיון לזהות, ולענייננו, מאפשרת קירוב הדדי במשמעות תוכנם של הדברים, והדין האחד יוגדר מעכשיו בהכרח מתוך הגדרותיו של השני.

בדיקת הרכב הסוגיות, כפי שהיה לפני שנוספו עליהן פסקות המשא-ומתן ולשונות הקישור, מאפשרת גם לברר את סוגי האסוציאציה וצילילי הלשון שגרמו למסדרים הקדמונים להסמיך מקורות שונים זה ליד זה.

נעסוק כאן בקבצים של שלוש הלכות או יותר. הקובץ כולו סודר במקומו בזכות תוכנו או ענייניו, ואילו בעל הגמרא יצר את קשרי המשא-ומתן רק עם חלק מן הקובץ, על-פי רוב עם ההלכה הראשונה שבו.

נעיין בדוגמאות אחדות ממסכת בבא מציעא. במשנתנו, ריש פרק ב', שנינו:

שהיה בוחר בו (איטליה 1289 — לפני הפצת תרגום פירוש הרמב"ם ונוסחו) היה מוצא בה אותה מסורת נוסח שהוא העתיק (בין אם זה כ"פ — ובין אם כ"י אחר, שהרי הם כולם שייכים לאותה משפחה סגורה וקרובה).

141 ומכאן, שיש להעריך מחדש את משקלה של הקרבה שבין כ"י המשנה השייכים לענף אחד (שהרי הם בני משפחה אחת — ר' לעיל הע' 36) — ומאידך, יש להבליט יותר דווקא את השינויים והחילופים שבין כ"י אלה (למרות שייכותם לאותה משפחה); הוזהות והקרבה (בהשוואה לענפי מסורות אחרות) אין בהן חידוש, השוני וההתפלגות הם הקובעים, אלא שאכמ"ל.

* ההרצאה נמסרת כאן כמות שהושמעה בקונגרס, פרט לקיצור מסוים בדיון והוספת מראי מקומות אחדים.

1 על גישור ספרותי המופיע למראית עין כהבאת מקור ממקום אחר ראה דברי י' זוסמן, "והיכא איתמר הא דרב פלוני", דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות ג (1972), עמ' 175—184. בקשר לביטוח "והיכא איתמר דר"פ — אהא דתנן... ", כתב זוסמן שם על כמה סוגיות: "בכל המקרים הללו מקומם הטבעי של המאמרים במסגרתם הנוכחית, ונראה ודאי שהם לא הובאו שם כציון מראה מקום בלבד" (עמ' 181).

"רבי שמעון בן אלעזר אומר כל כלי אנפוריא אינו חייב להכריזו", ועל כך אנו גורסים סוגיא זו (כג ע"ב—כד ע"א) 2: —
מאי כלי אנפוריא

[א] אמ' רב יהודה אמ' שמואל כלים חדשים שלא שבעתן העין
[ב] היכי דמי, אי דאית בהו סימן כי לא שבעתן העין מאי הוי, ואי דלית בהו סימן כי שבעתן העין מאי הוי. לעולם דלית בהו סימן, ולא צריכא לאהדורי לצורבא מרבנן בטביעות עינא, שבעתן העין קים ליה בגויה, לא שבעתן העין לא קים ליה בגויה

[ג] אמ' רב יהודה בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו בדיבוריהו במסכתא בפוריא באושפיזא

[ד] למאי נפקא מינה אמ' מר זוטרא לאהדורי ליה אבדתא בטביעות עינא אי ידעינן ביה דלא משני אלא בהני תלת מהדרינן ליה ואי לא [לא] 3 מהדרינן ליה

[ה] מר זוטרא חסידא אגניב ליה כסא דכספא מאושפיזא 4 הוייה לבר בי רב דמשי ידיה וכפר בגלימא דחבריה אמ' [היינו] האי הוא דלא איכפת ליה אממונא דחבריה כפתיה ואודי.

פיסקאות (ג)—(ה) הן קובץ מימרות העומד ברשות עצמו. מר זוטרא (ד) מפרש את דברי רב יהודה (ג) על סמך הדין שהיה ידוע ומקובל להם, כגון: "א"ר יוחנן איזוהו תלמיד חכם שמתזרין לו אבדה בטביעות העין, זה המקפיד על תלוקו להופכו" (שבת קיד ע"א; והשווה חולין צה ע"ב—צו ע"א). מעשה מר זוטרא חסידא (ה) הובר לכאן בוודאי מתוך דמיון ואסוציאציה, הן בתוכן העניינים (מידות מוסריות אצל תלמידי-חכמים אמיתיים), הן בצליל השמות והמלים ("מר זוטרא", ד—ה; "אושפיזא", ג—ה) 5. קובץ משולש זה אינו נמצא במקום אחר בש"ס, וסודר כאן על-ידי המסדר הראשון בקשר לעניין אבידה, ובמיוחד דמיון "טביעות עינא" ל"שבעתן העין" (א), ואולי אף "פוריא" — "אנפוריא".

בכדי לקשר בין הדברים הוסיף בעל הגמרא את פיסקת "היכי דמי" (ב). בפיסקא זו נעשה הדמיון זהות, ונתפרש "שלא שבעתן העין" כמו "שאינו לו טביעות עין בהן". מתוך כך זוהו שני הדינים, שהיו קודם נפרדים. לפני שנאמרה פיסקא זו פשוט הדין כך היה: כלי אנפוריא שאינו חייב להכריז עליהם הם חדשים, שלא השתמשו בהם ואין בהם סימנים, ואילו ישנים שהשתמשו בהם, יש בהם סימנים, וחייב המוצא להכריז 6, ומדובר בכל אדם. ואילו טביעות-עין היא הכרה

2 כאן על-פי כ"י המבורג. דיון נרחב על הסוגיות לפרטיהן מקוה אני להביא א"ה במקום אחר, וכאן אוכיר רק מה שנוגע לתופעה הנידונה.

3 כ"ל, והיא השמטת הדומות, ועיין דק"ס, עמ' 62, אות ש.

4 עיין כ"ה במהדורה הפקסימילית.

5 רי"ץ דינגער כתב בהגהותיו: "מעשה דמר זוטרא חסידא אין לו ענין כלל להא דשקיל וטרי בש"ס כאן אלא העתיקוהו אגב דקאמר בש"ס ואי משני במילי אחריני לא מהדרינן ליה". ברם ספק אם היו מסדרים מעשה זה כאן בלי קשרי המלים שהוכרנו, ומה גם שאותו דיבור, שבו שינויי גירסאות רבים, נראה כפירוש מבעל הגמרא, ורגיל שנוספו פירושים אלה לא ה'ר' ססודרו פרקי הסוגיא.

6 עיין הברייתא בהמשך, דף כד ע"א ותוספתא ראש פ"ב.

סובייקטיבית, בחינת "הכר נא", ומחזירים למכיר אם תלמידי-חכמים הוא 7, אף אם אין לו סימן באבידה (השווה דף יט ע"א "אי סימנא, אית לי בגויה, אי טביעות עינא, אית לי בגויה", עיי"ש) 8. אבל מכאן ואילך נעשה דין "טביעות העין" ממש כדין טביעות עינא, שכוחו יפה להחזיר לצורבא מרבנן בלבד. כתוצאה מזאת נעדר פשוטו של דין "כלי אנפוריא" מחיבורי גדולי הפוסקים, ואילו דין החזרה לצורבא מרבנן בטביעות עין הוגדר וצומצם מתוך דין "שבעתן העין" 9.

פיסקת "היכי דמי" (ב) היא המקשרת בין המקורות. הקובץ בפיסקא (ג) ואילך פותח: "אמ' רב יהודה...". כלומר, סידור ראשוני, ולא הבאה. זו בוודאי הגירסה המקורית, אבל היא שרדה בכ"י המבורג בלבד 10. בשאר הגוסחים הגירסה היא "דאמר" 11 כלומר, כהבאה ממקום אחר בכדי לתעד ולסמוך את הניחוי הניתן בדיבור הקודם 12.

והנה, על סמך זיהוי שני המושגים שבסוגיא, אין תימה שבאו הראשונים, זיהו את שתי המלים שבנידון והחליפו בשימושן. וכך גורסים אנו בדברי הרמב"ם:

7 "שאם יאמר אני מכיר שהוא שלי מחזירין לו אבדתו" (ר' יהונתן): "כיון שאמר אני מכירה אע"פ שאינו נוהן בה סימן" (רש"י שבת קיד ע"א), ועוד.

8 יש סימנים באבידה ולכן הכריז עליה, אלא שלצורבא מרבנן מחזירין בטביעות עינא, גם שלא אמר סימניה. היתהו בין ההלכות מביא לידי קשיים: "ק"ל אי כל דבר ששבעתו העין חייב להכריז משום צ"מ וכדקתני מודה ר"ש וכו' היכי קתני רישא אלו מציאו שלו, ליכריז דילמא איכא צ"מ דליהדריה גיהליה בטביעות עינא" (רמב"ן, והשווה שיטה מקובצת). ואילו לפשוטן של ההלכות אין קושיה זו, שהרי אין מכריזין אלא על אבידה שיש בה סימן.

9 "דאפי' צורבא מרבנן דלא משני... ואמר שלי הוא זה הכלי, לא מהדרי' ליה הואיל ולא שבען העין, לא מהימן בטביעות עינא עד דיהיב סימנא" (אור זרוע, סי' סב). והשווה ר"ס בספרו של ר' זכריה אגמתי, 76 ע"ב, ושאר הראשונים.

10 וכן הוא "אמ' " בר"ף כ"י מרצבכר, כיום כ"י פרנקפורט 10 (והשווה דק"ס, עמ' 62, אות ק).

11 "דאמ' " — כ"י פירנצה, כ"י וטיקן 115, כ"י אסקוריאל, וכן ר"ף דפוס קושטא וכ"י בית המדרש לרבנים 692 (במהדורת); "דא" — כ"י מינכן, דפוס פיזארי; "דאמר" — כ"י וטיקן 117, דפוס ויניציה. — מדברי הראשונים כגון זה מאוד קשה, אם בכלל אפשר הדבר, לקבוע את גירסתם מתוך חיבוריהם, משום שעשויים הם לשנות את דרך ההצעה, הן בתוספת ד' והן בהשמטת ד', בכל זאת ארשום את שמצאתי בדברי הראשונים: "אמר" — אור זרוע, סי' סג, מיוחס לריטב"א, עמ' 64; "דאמ' " — רב"ס בספרו של ר"ז אגמתי 76 ע"ב, ושם, כנראה, לשון המחבר, לפני הבאה מגאון; "דאמר" — רא"ש; "דא"ר... " — בית יוסף, על שינויי נוסחאות כסימן לחולשת החיבור בין שני קטעים עיין מ"ש בתרביץ מ (תשל"א), עמ' 422, ועוד הרבה.

12 וכן הרגישו האחרונים, שאין רצף פיסקאות הסוגיא בסגנון שהיה צריך להיות לו היה הכל מיקשה אחת, שאז מתבקש להקדים לפני מימרת רב יהודה ולומר, שמדובר בהחזרת אבידה לצורבא מרבנן בטביעות העין: "דאמר רב יהודה בהני תלת מילי כו', לכאורה תמות דאין זה נתינת טעם למה שאמר לפני זה, רק היה לו להביא דלצורבא מרבנן מהדרינן בט"ע ונלע"ד לתרץ בדרך פלפול...". (גאון צביל לרצ"ה מרישא); "דארי" אמר שמואל וכו' העינן מור דף עד אמר מר זוטרא וכו' וא"כ ג"כ הבא האי דאמר שלא שבעתו עין ג"מ לצורבא מרבנן" (מגן גבורים לה"ר אליעזר די אבילה, ליוורנו תקמ"א, וראה ההפנייה להם באוצר מפרשי התלמוד, עמ' פז, הע' 68).

"ואם היו כלים שטבעתן העין" (גולה ואבדה יד, יב) 13. אלא שעל-פי זאת רצה ז' בכר 14 להגיה במימרת שמואל בגמרא: כלים חדשים שלא טבעתן העין; נגד כל נוסחי התלמוד, ורצה בזה לגלות את הפועל המקורי העומד מאחרי הביטוי טביעות עין. הוא ביקש להגיה כך משום שראה את כל הסוגיא כמיקשה אחת, שבה דנו האמוראים על מימרת שמואל, אשר התכוון, לדבריו, מלכתחילה לאותו דין של טביעות עין לצורבא מרבנן. אך ברור שאי אפשר להסתמך על כך, שהרי הקשר בין פרקי הסוגיא אינו ראשוני, כפי שכתבנו. ומה גם שהגיב "שבעתן העין" טבעי ופשוט על סמך לשון המקרא: "לא תשבוע עין לראות", "גם עינו (ק) לא תשבוע עשר" (קהלת א, ח; ד, ח; ועוד).

גם בקשר לסוגיא השנייה שנעיין בה ("מ עז ע"ב") 15 ידובר בקובץ של שלוש הלכות, שהותאם לתוך המשא-ומתן של הסוגיא הקודמת. באותו קובץ: "א) אמר רבא האי מאן דובין מידי לחבריה וקא עייל ונפיק אוזוי לא קני, לא קא עייל ונפיק אוזוי קני; (ב) ואמר רבא האי מאן דאוּפיה מאה זווי לחבריה ופרעיה זוזא זוזא וכו'; (ג) והוא גברא דובין ליה חמרא לחבריה ופש ליה חד זוזא וכו'". קובץ זה סודר כאן כולו בשלמותו בוודאי מתוך דמיון עניינו לברייתות דלעיל בסוגיא, העוסקות בפרעון חלקי של הכסף בקניית קרקעות. ונושא זה של פרעון חלקי בולט במיוחד בבבות (ב), (ג) של הקובץ 16.

אולם מסמיכת פרשיות זו עשה בעל הגמרא כעין המשך רצוף. בין שתי הברייתות עשה רומיא, ושאל את תירוצה מתוך ההלכה הראשונה שבקובץ: "לא קשיא הא דקא עייל ונפיק אוזוי, הא דלא קא עייל ונפיק אוזוי דאמר רבא האי מאן דובין וכו'". איחוי זה הוא מעין מדרש יוצר, המוצא רמז לדברי המאחרים בתוך דברי הקדמונים, ובתוך כך נגרמו קשיים לא מעטים, שהועלו בדברי הראשונים, בכדי לפרש את הברייתות על-פי פרטי ההלכה של רבא, וכן להיפך. וכן נוצר הרושם, כאילו הביא בעל הגמרא את ההלכה שבבבא הראשונה ממקום אחר, בכדי לתמוך ולתעד את התירוץ שתורק. לתפיסה זאת נראות בבות (ג), (ד) כהמשך הבאה אגב גררא, שאין לו קשר ישיר לנידון. (ומכיוצא בזה רצו להסיק, שדברים הרבה נגררו זה אחר זה לתוך הסוגיות, ואינו כן, אלא שסודר הקובץ כולו, כנ"ל).

עדות למעמדו העצמאי והראשוני של הקובץ שמורה לנו מתוך שינויי הגירסאות

13 כך בדפוס רומי ודפוס קושטא, ובאחדים מכתבי-היד שבדקתי, כגון כ"י Nimes, הספרייה העירונית 9 (במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים, מס' 4423) ועוד. וכן בכ"י בודפסט, קאופמן 78: "שטבעתן העין", על-פי המובא בהערה הבאה. אבל אין עדיין ודאות שכך כתב הרמב"ם, שהרי הגירסה במקצת כתבי-היד היא בש: "כ"י קמברידג', Trinity College 58-2 (במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים, מס' 12160), וכ"י קאופמן 78 (ראה להלן). אגב, גירסה אחרת ומשובחת בכתבי-היד: "ואם היו כלים ישנים שטבעתן/שטבעתן העין".

14 "טביעות עינא (העין) W. Bacher, "Das Verbum zum Ausdrucke" (ברלין 1908), חלק לועזי, עמ' 99-101. אני מודה לרב טוביה פרשל על הורכתו בכתבי-העת של תקופה זו.

15 אף כאן קיצרנו במאוד את הדיון בסוגיא לפרטיה, על סמך מה שיבוא איה במקום אחר, ועיין הע' 2.

16 רמב"ן לבבא הראשונה: "לא נתן לו מעות כלל".

שבמקום התפר, שמקום חיבורם של קטעים מיועד לצורות שונות של לשונות החיבור 17: דאמר 18 כדאמר 19, כי הא דאמר 20, ואולי אף: כרבא 21. דוגמא אחרת הדומה לנידון באה בדף עו ע"ב. לאחר ברייתא בעניין "הלכו חמרים ולא מצאו תבואה, פועלין ומצאו שדה כשהיא לחה", וכן מעשה של "תני תנא קמיה דרב" בעניין זה, סודר בסוגיא קובץ של ארבע הלכות משמו של רבא: "א) — אמר רבא האי מאן דאגיר אגירי לרפקא... סיירא לארעיה מאורתא פסידא דפועלים, לא סיירא לארעיה מאורתא...; (ב) — ואמר רבא האי מאן דאגיר אגורי לדוולא ואתא מטרא... (ג) — ואמר רבא האי מאן דאגיר אגורי לדוולא ופסק נהרא... (ד) — ואמר רבא האי מאן דאגיר אגורי לעבידתא ושלים עבידתא בפלגא דיומא וכו'". טעם הבאת הקובץ כאן ברור, שעניינו דומה להבטלת פועלים באמצע היום בגלל סיבה כלשהי, ונוגע לשאלת תשלום שכרם, כבברייתא ומעשה דרב דלעיל.

בעל הגמרא קישר בין שתי היחידות: "אלא קשיא הך לא קשיא הא דסיירא לארעיה מאורתא הא דלא סיירא לארעיה מאורתא, כי הא דאמר רבא האי מאן דאגיר וכו'". גם כאן לקח את הסברא שבבבא הראשונה של הקובץ בכדי לתרץ קושיא, אף שהקושיא אינה קושיא הכרחית (ראה בחידושי הריטב"א החדשים), ואולי לא אמר אותה אלא להביא לידי קישור זה. על-ידי כך ייחס את עניין "סיירה לארעיה" להקשר שקצת קשה להכניסו בו לפי הסגנון הפשוט. במקום החיבור קיימים שינויי גירסאות בדומה לאלה שהובאו לעיל ("די-"/"כי הא ד-"). הקשר שנוצר גם הביא להוספת לשון "ויהב להו כפועל בטל" ביחידה השנייה, תוך נטייה להשוות ענייניהם של שתי היחידות.

*

הרי אנו רואים, שבכל אלה נקבע קובץ שלם של הלכות על-ידי פסקאות הקיימות בסוגיא המקורית וזאת בגלל פרטי דמיון, בין בתוכן ובין אף בצליל המלים. לשונות קישור של משא-ומתן, שנוספו על-ידי בעל הסוגיא, מטים לקרב תוכנם הענייני של המקורות האלה 22.

17 תודה וברכה לפרופ' יעקב זוסמן על רשימת קטעי הגניזה למסכת זו, שהוכנה במסגרת מפעל המשנה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. לתיאור קטעי כתבי-היד המוזכרים כאן ראה מ"ש: שיירי כתבי-יד קדומים למסכת בבא מציעא, עלי ספר ט.

18 "דאמ" — T-S F14.70; "כ"י המבורג, פירנצה, אסקוריאלי, דפוס שונצינו ובראשונים: רי"ף, או"ז, ס' המאור המובא בר' יהונתן, ר"ן, נמק"י.

19 "כדא" — "כ"י סט. פלוריאן, 127, Stifbibliothek xi.

20 "כי הא דאמ" — T-S F8.64; "כי הא דא" — "כ"י וטיקן 115; "כי הא דאמר" — "כ"י וטיקן 117; וראה הע' 21. ובראשונים: רא"ש, ריטב"א החדשים.

21 בכ"י מינכן: "כר' כי הא דא", ואולי בתיבה הראשונה משתקפת "כרבא", וזוהי גירסה כפולה, כגון שכך העתיק מכתב-היד וגירסת "כי הא ד" מגליון או כיו"ב. מכל מקום, שיבושים אי טעויות למיניהם מזדמנים בקטעים שבהעתקתו, השונים מגירסת דינקווא של סופר כ"מ, ויש סימוכין לכך.

22 על קבצים ראה: א' וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, גויריארק תשכ"ב, עמ' 188-231. על "חיבור סוגיות", ראה הנ"ל, התהוות התלמוד בשלמותו, גויריארק תש"ג, עמ' 218-228. על הקישור בלשון "כי הא ד" ב"עובדות", ראה עתה עבודתו של אליעזר טגל: HUCA 50 (1979), pp. 199-218.

דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות

מחקרים בתלמוד, הלכה ומדרש

הקונגרס בערך בחסות האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים
באוניברסיטה העברית, ירושלים
כ"ג—ל' במנחם-אב תשל"ז
14—7 באוגוסט 1977

ירושלים תשמ"א - 1981
האיגוד העולמי למדעי היהדות
הקרן לחקר המקרא מיסודו של ס"ש פרי